

SON DÖNEM OSMANLI MÜTEFEKKİRLERİNDEN ABDULLAH ŞEVKET'İN AHLAK VE TERBİYEYE İLİŞKİN GÖRÜŞLERİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME*

An Evaluation on Abdullah Şevket's Thoughts on Morality and Education One Thinker From Last Period of Ottomans

Hasan MEYDAN**

ÖZ

Bu çalışmada son dönem Osmanlı ulemasından Bandırma ve Karamürsel Naibi Abdullah Şevket'in ahlak ve eğitime ilişkin görüşlerinin tanıtılması ve değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Necatul Mükellefin ve Ahlak-ı Dini isimli iki eserin yazarı olan müellifin fıkıh, akaid, hadis ve edebiyat/şiir konularında yetkin olduğu görülmektedir. Fikirlerinde ehlisünnet geleneğine ve bu geleneği temsil eden âlimlerin görüşlerine sıkı sıkıya bağlıdır. Ahlakî insanın yaratılışından gelen içsel bir mevhibe olarak gören Şevket'e göre terbiye işi bu içkin mevhibeyi açığa çıkartmaktan ibarettir. Ona göre güzel ahlakı belirleyen dinin emir ve nehiyeleridir. Güzel ahlaka insanı sevk eden motivasyonsa Allah rızası, Allah korkusu, cennet veya cehennem düşüncesidir. Ahlakî terbiyenin yol ve yöntemleri konusunda ise edep ahlakı ve tasavvuf terbiye geleneğinden yoğun şekilde istifade etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Abdullah Şevket, Osmanlı Ahlak Düşüncesi, Ahlak Eğitimi, Terbiye.

ABSTRACT

In this study, it is aimed to introduce and evaluate the moral and educational views of Bandırma and Karamürsel's Vice Kadi (Naib) Abdullah Şevket from the Ottoman period. It is understood that the author of two works named "Necatul Mukellefin and Ahlak-i Dini", is competent in the subjects of fiqh, akaid, hadith and literature/poetry. In his thoughts he is closely linked to ideas and traditions of Ehl-i Sunnah (Followers of Sunnah) and opinions of scholars representing this tradition. According to Şevket, who sees morality as an inner capability coming from the creation of man, the work of education is to reveal this capability. According to him, religious orders and prohibitions that determine good moral values. The factor that motivates the human beings to morality is the inspiration of God, the fear of God, the thought of heaven or hell. In terms of the ways and methods of moral education, he extensively uses traditional Islamic moral education concepts and Sufism.

Keywords: Abdullah Şevket, Ottomans' Moral Thoughts, Moral Education, Nurturing.

* Bu makale yazar tarafından 22-23 Ekim 2016 tarihinde Düzce'de düzenlenen Son Dönem Osmanlı Mütefekkirleri ve Ahlak Anlayışları isimli Tartışmalı İlmî Toplantıda sunulan tebliğ esas alınarak hazırlanmıştır.

** Doç. Dr. Hasan Meydan, Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi (hasanmeydan77@gmail.com)

Geliş Tarihi : 15.07.2017

Kabul Tarihi : 10.10.2017

1. Hayatı ve Kişiliği

II. Abdülhamit ve Sultan Mehmet Reşat dönemi Osmanlı ulemasından olan Abdullah Şevket, Ahmet Hamdi Efendi'nin oğludur. Doğum ve vefat tarihi tam olarak bilinmemekle birlikte elimizdeki matbu eserlerinin ilkinin 1317/1901 ikincisinin ise 1328/1912 veya 1913 yıllarında yayınlanmış oluşu yaşadığı dönem hakkında fikir vermektedir. Abdullah Şevket İçel asıllı olup Bandırma¹ ve Karamürsel²'de naiblik³ yapmıştır. Karamürsel naibliği II. Abdülhamit dönemine (1317/1901'li yıllar), Bandırma naibliği ise II. Meşrutiyet dönemine (1328/1912-1913'lü yıllar) denk gelmektedir.

Abdullah Şevket'in eserleri incelendiğinde - bulunduğu görevlerin gereği olarak - fıkıh temelli bir eğitim aldığı anlaşılmaktadır. Fıkıhın yanı sıra akait, hadis ve edebiyat – özellikle şiir - alanlarındaki ilgi ve birikimini de eserlerine yansımıştır. Fikirlerinde ehlisünnet geleneğine ve bu geleneği temsil eden âlimlerin görüşlerine sıkı sıkıya bağlıdır. Eserlerine yazdığı mukaddimelerde ehlisünnet âlimlerinin görüşlerine bağlılığına ilişkin ifadelere yer vermekte ve eserlerinin içeriğini buna göre şekillendirmektedir. Örneğin eserlerindeki bab/bölüm ve fasıl başlıklarında "Ulemanın Güzel Gördükleri..."⁴ ve "Ehl-i Sünnet ve'l Cemaat İtikadı"⁵ gibi ibarelere rastlanmaktadır.

Müellifin geniş bir şiir repertuarına sahip olduğu ve şiir yazdığı eserlerinden anlaşılmaktadır. Matbu olan her iki eserini kendi yazdığı birer manzum eserle tamamlayan müellif, şair kişiliğini, eserlerinde anlatımı beyitlerle zenginleştirerek yansıtmaktadır. Çoğu zaman isim vermeden "bir şairin dediği gibi..."⁶ ifadesi ile bazen de isim vererek⁷ naklettiği şiirlerle hem fikirlerini desteklemekte hem de anlatımı monotonluktan çıkarmaktadır.

Abdullah Şevket ve eserlerine ilişkin bugüne kadar yapılmış – bizim tespit edebildiğimiz – tek çalışma Recep Dikici'nin "Karamürsel Nâibi Abdullah Şevket ve Osmanlı Dönemindeki Diğer Kocaelili (İzmitli) Alimler" başlıklı bildiri

1 Müellif bu bilgiyi *Ahlâk-ı Dini* isimli eserinin kapağında vermektedir. Bkz. Abdullah Şevket Bin Mahmud Hamdi, *Ahlâk-ı Dini*, İstanbul: Hürriyet Matbaası, 1328.

2 Müellif bu bilgiyi *Necâtü'l Mükellefin* isimli eserinin kapağında vermektedir. Bkz. Abdullah Şevket bin Mahmud Hamdi, *Necâtü'l Mükellefin*, İstanbul: Şirket-i Mürettibiye Matbaası 1317.

3 Osmanlı'da yeni fethedilen yerlere idareyi temsilen sancak beyi veya subaşı, hukuku temsilen kadı yahut nâib tayin edilirdi. Nâibler, medrese eğitimi alarak özellikle fıkıh alanında kendi kaza dairesinde ihtilâfları çözebilecek bir seviyede tahsil görmüş ilmiye mensubu kimselerdi. Osmanlı adli teşkilâtında kadı yardımcısı ve vekili olan nâib kadı tarafından belirlenir, Anadolu veya Rumeli kazaskeri tarafından tasdik edilirdi (Mehmet İpşirli, Naib, *DA*, c. 32, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 2006, s. 312).

4 Abdullah Şevket, *Necâtü'l Mükellefin*, s. 300.

5 Abdullah Şevket, *age*, s. 76.

6 Bkz. Abdullah Şevket, *Ahlâk-ı Dini*, s. 143, 137, 115, 185, 182, 183, 188, 190, 198, 208, 229, 230, vd.

7 İmam Hüseyin'e atfettiği bir beyit için bkz. Abdullah Şevket, *Ahlâk-ı Dini*, s. 173; Hasan Bin Sabit'e atfettiği beyitler için bkz. Abdullah Şevket, *Ahlâk-ı Dini*, s. 108; İmam Şafiye atfettiği beyitler için bkz. Abdullah Şevket, *Ahlâk-ı Dini*, s. 210; Emir Haccac'a atfettiği beyitler için bakınız: Abdullah Şevket, *Necâtü'l Mükellefin*, s. 299.

çalışmasıdır⁸. Çalışmada Abdullah Şevket ağırlıklı olmak üzere bazı İzmitli âlimler ve eserleri hakkında bilgi verilmiştir. Dikici çalışmasında Abdullah Şevket'in Mudanya naipliği de yaptığını belirtmekte ve bu bilgiyi Mudanya Şer'îye Sicillerine dayandırmaktadır⁹. Tanzimat'tan Cumhuriyet'e ahlak düşüncesi ve terbiyesinin gelişimini Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Osmanlı'da Ahlak Eğitimi isimli çalışmasında titiz bir üslupla inceleyen Umut Kaya ise müellifin matbu iki eserinden geniş ölçüde yararlanmıştı¹⁰.

2. Eserleri

Müellifin iki matbu eseri bulunmaktadır. Bununla birlikte – büyük ihtimalle tamamlanıp matbu hale gelememiş – bir eserin daha bulunduğu kendi ifadelerinden anlaşılmaktadır. Şöyle ki; Ahlâk-ı Dînî isimli eserinde insanın eylemlerinin ibadet, muamelat, ukubat, kefarete veya inanca ya da bunların tamamının toplamı olan güzel ahlakla ilişkili bulunduğunu; bunlardan ibadet, ukubat ve kefarete konularını Necâtü'l Mükellefin'de; Ahlak konularını Ahlâk-ı Dînî'de işlediğini; muamelata ilişkin konuları ise henüz tamamlanmamış Dercü'l Ahkâm Hızrû'l Hükâm isimli bir kitapta yazdığını belirtmektedir¹¹.

2.1. Necâtül Mükellefin

Eser maarif nezaretinin 4 Safer 1319 hicri veya Mayıs 1317 Rûmî tarih ve 124 numaralı izni ile basılmıştır. Eserin basıldığı tarih miladi olarak 1901 yılına tekabül etmektedir. Toplam 376 sayfadan müteşekkil olan eser bir ifade-i mahsusa¹², bir mukaddime, üç bölüm, bir hatime ve kitabın telifinin tamamlanması hürmetine müellif tarafından yazılan bir şiirden/manzum lahikadan oluşmaktadır. İfade-i mahsusa bölümüne müellif Allah'a hamd ve sena, Hz. Peygamber'e salavat; sahabe ve geçmiş ulemaya övgü ile başlamakta ve eserin yazılış amacını açıklamaktadır.

Müellif eserin yazılış amacını geçmişte pek çok âlimin fıkha ilişkin konularda yazmış olmasına karşın bu eserlerin dilinin Arapça olması nedeniyle halk tarafından yeterince istifade edilmediğini; tercümelerine özensiz ve düzensiz olması nedeniyle Osmanlıca yazılmış bir fıkıh kitabına duyulan ihtiyaca

8 Recep Dikici, Karamürsel Nâibi Abdullah Şevket ve Osmanlı Dönemindeki Diğer Kocaelili (İzmitli) Âlimler; (Ed.) H. Selvi, M. B. Çelik, A. Yeşildal; *Uluslararası Kara Mürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu – II* içinde (1941-1961); Kocaeli: Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2016.

9 Dikici, *Karamürsel...* s. 1943. Kanaatimizce Dikici'nin vermiş olduğu bilginin doğruluğu kesin değildir. Zira bu bilgi için çalışmada verilen kaynak Ahmet Akgündüz'ün fihrist tarzı çalışmasıdır ve ilgili sayfada Bursa Arkeoloji Müzesinde bulunan Mudanya'ya ait 12 adet sicil defteri hakkında tarih, kayıt numarası vb. temel bazı bilgiler yer almaktadır. [Ahmet Akgündüz, *Şer'îye Sicilleri (Mahiyeti, Toplu Kataloğu ve Seçme Hükümler)*, c: 1, İstanbul: Türk Dünyası Vakfı Yayınları, 1988, s. 205] Öte yandan bizim 1311-1322 Tarihli Mudanya Sicil defterinin İSAM Kütüphanesi'nde 91-D022 demirbaş numarası ile kayıtlı dijital nüshası üzerinde yaptığımız araştırmada böyle bir bilgiye rastlanmamıştır.

10 Bkz. Umut Kaya, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Osmanlı'da Ahlak Eğitimi*, İstanbul: Dem Yayınları, 2013.

11 Abdullah Şevket, *Ahlâk-ı Dînî*, s.4. Yaptığımız katalog taramalarında müellifin bahsettiği bu eserin tamamlanıp basıldığını gösteren bir bilgiye rastlayamadık.

12 İfade-i mahsusa Osmanlı telif geleneğinde mukaddime ile eş anlamlı olarak kullanılan "takdim, meram, ifade-i meram, medhal, önsöz, sunu, sunuş, birkaç söz, başlangıç, giriş" gibi ifadelerden birisidir. Bkz. Mustafa Uzun, *Mukaddime (Türk Edebiyatı)*, DİA, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, c.31, 2006, s. 117.

bağlamaktadır. Müellife göre Osmanlıca eserlere duyulan ihtiyaç Osmanlıca'nın ümmetin tüm unsurlarını birleştiren bir dil olmasından da kaynaklanmaktadır. Zira Osmanlıca; Arapça, Farsça ve Türkçeden oluşmuş bir dil olarak Müslüman milletlerden her birinin okuyup öğrenebileceği ortak bir zemin oluşturmaktadır. Hatta Osmanlıca; oluşturduğu bu ortak zeminle aynı zamanda üç milletin duygu, düşünce ve siyasette birliğine de ortam oluşturmaktadır¹³.

Ona göre Türkçe konuşan halk Kur'an, hadis ve eski âlimlerin Arapça olarak yazdıkları dini kitapları anlayamamakta; bu nedenle halk arasında ecnebi adetleri yaygınlaşıp gitmektedir. Bunu önlemek için âlimler, Kur'an ve sünnet ile eski âlimlerin eserlerini kendi dillerinde halka anlatmalıydılar. Ulemanın geçmişte yazdığı kitaplar kütüphane köşelerinde heder olup dururken halk onları anlamadığı için başka adetlere düşmesin diye bu kitap muteber şeriat kitaplarından¹⁴ iktibasla yazılmıştır¹⁵. Müellif kitaba Necâtu'l Mükellefin ismini verme gerekçesini ise Hz. Peygamber'in "ilim öğrenmek kadın erkek her Müslümana farzdır" hadis-i şerifi gereğince mükelleflerin öğrenmeleri farz olan "ilm-i hâli"nin tüm halk tarafından tahsiline imkân hazırlamak olarak belirtir¹⁶.

Kitap içerik olarak – yazarın da belirttiği üzere – daha çok halka yönelik bir ilmihal görünümündedir. Kitabın içeriği ve üslubu bu izlenimi doğrulamaktadır. Müellif kitapta ilmi münakaşa ve istidlallere dayalı bir metot yerine daha didaktik/ öğretici bir metot tercih etmekte; ihtilaflara girmeden ehli-sünnet çizgisinde, net öğretici bilgiler vermekte ve bu bilgileri ayet, hadis, sahabe kavilleri, şiiir ve ulema görüşlerinden çeşitli örneklerle desteklemeye çalışmaktadır. Kitap içerik olarak da bir ilmihal kitabında bulunması beklenen inanç, ibadet ve ahlaka ilişkin konuları bir bütün olarak içermektedir.

Müellif bazı fasıl sonlarında "tembih" isimli bir başlık atarak o konuya ilişkin önemli gördüğü, özellikle o konunun deruni/manevi yönüne ilişkin bazı meseleleri açıklamaktadır. Örneğin oruç konusunu fihki boyutuyla ele aldığı dördüncü fasılın sonunda "tembih" başlığı açarak orucun manevi yönüne ilişkin

13 Abdullah Şevket, *Necâtu'l Mükellefin*, s. 3-6. Abdullah Şevket'in eserinin bu kısmında Osmanlı Türkçesini uzun uzadıya savunduğu görülmektedir. Müellif bu konuda "Biz Türk'üz ve kitaplarımız da Türkçe olmalı" (s. 6) ifadelerini kullanacak kadar titizdir. Şevket'in eserin ana konusu ile doğrudan ilişkisi olmayan bu konu üzerinde yoğun durması söz konusu dönem ve öncesinde matbuata yansıyan aslı dil tartışmasını hatırlatmaktadır. Hacı İbrahim Efendi tarafından kurulan Daruttalim ve Daruttedris isimli hususi mektebin kuruluş amacı aslı dil Arapçayı iyi öğretilip Osmanlıca'ya hizmet olarak açıklanırken Ali Kemal, Rezaizade Ekrem, Abdülhak Hamit, Ahmet Mithat vb. gibi pek çok ehli-kalem tarafından şiddetle tenkide uğramış ve uzun süreli bir tartışma başlamıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Osman Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, İstanbul: Eser Matbaası, 1977, c. 3 s. 956-996).

14 Müellifin muteber şeriat kitaplarından kastının ne olduğu tam olarak anlaşılacakla birlikte eser içinde kaynak belirtmeden hadis ve sahabe kavillerine, İmam Şafii, İmam Ebu Hanife, Ahmed bin Hanbel, İmam Malik, İmam Gazali'nin İhya'sı ve Ayıntâbi Mehmed Efendi'nin (ö. 1111/1699) Kur'an-ı Kerim'in ilk Türkçe matbu tefsiri olan Tıbyan Tefsirine (Tıbyan Tefsiri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Recep Arpa, *Tıbyan Tefsiri*, DİA, c. 41, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 2012, s. 127-128) ve Sadi Şirazi'ye göndermeler yaptığı görülmektedir.

15 Abdullah Şevket, *Necâtu'l Mükellefin*, s. 3-7.

16 Abdullah Şevket, *age*, s. 7.

açıklamalara yer vermektedir. Burada orucun üç kısma ayrıldığını bunların: umum, husus ve hususu'l husus orucu olduğunu belirtmektedir. Umum orucu mide ve cinsel uzuvlara oruç tutturmak demek olan zahir orucunu; husus orucu orucun zahiri şartlarına riayetle beraber dil, göz, kulak ve beden diğer azalarına oruç tutturmayı; hususu'l husus orucu ise husus orucunun tüm şartlarına riayetle kalbin Allah rızası ve zikrinden bir an olsun gafil olmadan oruç tutması demektir¹⁷.

Müellif eserinde sıklıkla birbiriyle doğrudan ilişkisi olmayan veya üst başlıkla ilişkili görülmeyen konuları bir başlık altında vermektedir. Bu durum okuyucuya kitabın konu diziliminin özensiz yapıldığı, konular arası ilişkilere dikkat edilmeden serpiştirilerek işlendiği izlenimi vermektedir. Müellif - bilinçli bir şekilde yaptığı anlaşılabilir - bu duruma ilişkin gerekçesini "Yasaklananlar" bölümünde "Cihat Meydanından Kaçmak" başlığından hemen sonra "Çok Eşle Evlilik" konusuna geçişinin mazeretini söyleyerek açıklamaktadır. Konular arasındaki bağlantısızlığın farkında olduğunu belirten müellif "maksat şeriata ilişkin meseleleri herkesin anlayabileceği bir zamanda ifade etmek olduğundan münasebet her durumda şart değildir" demektir¹⁸.

Müellif mukaddimede kitabın temel iki konusu olan emir ve nehyin tarifini, lügat anlamlarını, bu kelimelerden türetilen farklı kelimelerin anlamlarını ve emir ve nehyin mükellef açısından doğurduğu sonuçları açıklamaktadır¹⁹. Kitabın içindekiler kısmında 17. sayfada birinci bölüm Emredilenler ismiyle belirtilmesine rağmen metin içerisine bölüm başlığı konmamış doğrudan ilk fasıl olan İman ve İslam başlığına geçilmiştir. Burada müellif Allah'ın varlığı, sıfatları, ahrette görülebilir oluşu, melekler ve özellikleri konularını ele aldıktan sonra "Tırnak Kesme ve Bıyıkların Kısaltılması"na geçmekte ardından tekrar nübüvvet, velayet ve keramet konuları ile iman konularına geçiş yapmaktadır²⁰. Müellif çok kısa şekilde diriliş günü konusuna temas ettikten sonra iman konuları ile doğrudan ilgili olmayan günler ve ayların faziletine geçiş yapmakta ve geniş bir şekilde çeşitli gün ve ayların faziletine ilişkin rivayetleri aktarmaktadır²¹. Kaza ve Kader başlığı altında iman esaslarından sonuncusunu açıklayan müellif bunun ardından "İman Üç Kısım Üzerindedir" şeklinde bir başlık atarak imanı; taklidi, istidlali ve tahkiki olarak üçe ayırmaktadır²². Müellif iman konularına ayırdığı birinci fasılın sonuna doğru önce özetle edille-i şeriyeyi (kitap, sünnet, icma ve kıyası) ele almakta devamında genişçe Ehl-i Sünnet ve'l Cemaat mezhebini açıklayıp Kaderiye,

17 Abdullah Şevket, *Necâtu'l Mükellefin*, s. 213

18 Abdullah Şevket, *age*, s. 246.

19 Abdullah Şevket, *age*, s. 8-14.

20 Abdullah Şevket, *age*, s. 30-39.

21 Abdullah Şevket, *age*, s. 48-64.

22 Abdullah Şevket, *age*, s. 68.

Rafiziye, Hariciye, Cebriye, Mürcie, Sûfiye²³ Müşebbihe ve Mübtedia/Bidat Ehli fırkalarını anlatmaktadır²⁴.

Emredilenler bölümünün ikinci faslı namaz konusuna ayrılmıştır²⁵. Müellif öncelikle namazın farz oluşunu kitap, sünnet ve icmadan yola çıkararak açıklamakta ardında da namazın dışındaki ve içindeki farzları ve kılınışı ayrıntılara girilmeden öğretici bir üslupla verilmektedir. Sehv secdesi, misafirin hükmü, Cuma namazı, bayram namazı, cenaze namazı, şehitliğin hükmü ve şehitlerin defnine ilişkin konular da ele alınmaktadır. Üçüncü fasılda zekât²⁶ dördüncü fasılda oruç²⁷ beşinci fasılda ise hacca ilişkin hükümler açıklanmaktadır²⁸.

Müellif ikinci bölüme Yasaklananlar ismini vermiştir. Yasakların üç nevi/çeşidi bulunduğunu belirtir. Yasakların birinci çeşidi küfür, ikincisi Allah'a isyan, üçüncüsü ise nifaktır²⁹. Müellife göre küfür üç çeşittir. Birincisi cehaletten kaynaklanan küfürdür ki kişinin bilmesi gereken şeyi yani Allah'ı bilmemesinden kaynaklanır. Küfrün ikinci türü inattan kaynaklanan küfürdür. Kişi akli ile Yüce Allah'ın varlığını ve onun ayetlerinin doğruluğunu bildiği halde kibir ve büyülenme nedeniyle inkâr eder. Küfrün üçüncü türü ise hükmi küfürdür. Kişi doğrudan Allah'ı ve onun ayetlerini inkâr etmediği halde O'nun tazim emrettiği hususları; kitabı, peygamberi, ahret gününü vb. bilerek veya bilmeyerek inkâr etmekle küfre düşer.

Yasaklananların ikinci çeşidi olan Allah'a isyan başlığında müellif şirk, haksız yere adam öldürmek, zina etmek, iffetli kadına iftira, cihat meydanından özürsüz ayrılmak, sihir, yetim malı yemek, Müslüman ebeveyne isyan etmek, faiz yemek, hırsızlık yapmak, içki içmek, günahkârların meclisinde oturup kalmak, yalan söylemek ve yalancı şahitlik etmeyi açıklamaktadır³⁰. Yasakların üçüncü çeşidi olarak verilen nifak başlığı altında ise ayrıntıya girilmeden kişinin iman ettiği halde günah fiilleri ve sözlerine boğulmaktan kendini kurtaramaması ve bu hal ile tövbe etmeden ölmesinin nifak olarak değerlendirildiği görülmektedir³¹.

Güzel ahlak başlığını taşıyan üçüncü bölüm temelde iki kısımdan oluşmuştur. Terbiyenin Tarifi başlığını taşıyan ilk kısımda terbiye ile ahlak kavramı bir tutularak terbiyenin tarifi ve önemi, dini bir temele dayanması gerektiği açıklanmaktadır. Ardından ise "Ulemanın Güzel Ahlakın Cüzü Olarak Gördükleri Faziletler"

23 Müellifin tasavvuf ehlini inaç fırkaları arasında ayrı bir fırka olarak sayması ilginçtir. Bu fırkayı müellif "Cenab-ı Hakk'ı riyazet ve mücahede ile tanımanın mümkün olacağına inanan zümre şeklinde tarif etmektedir (Abdullah Şevket, *age*, s. 89).

24 Abdullah Şevket, *Necâtu'l Mükellefin*, s. 72-91.

25 Abdullah Şevket, *age*, s. 118-183.

26 Abdullah Şevket, *age*, s. 184-201.

27 Abdullah Şevket, *age*, s. 201-217.

28 Abdullah Şevket, *age*, s. 219-230.

29 Abdullah Şevket, *age*, s. 230.

30 Abdullah Şevket, *age*, s. 237-276.

31 Abdullah Şevket, *age*, s. 273-291.

üst başlığı altında bölümün sonuna kadar toplam yüz ahlaki ilke veya fazilet açıklanmaktadır. Sık sık tekrara düşüldüğü gözlemlenen bu yüz fazilet içinde ahlaki ve dini olguların birlikteliği dikkat çekmektedir. Müellifin ahlak görüşü kısmında bu bölümde yer alan fikirlerden genişçe istifade edileceği için burada bu kısa özetle iktifa ediyoruz.

2.2. Ahlâk-ı Dînî

Rûmî 1328 (1330-1331h ve 1912-1913m) tarihinde İstanbul Hürriyet matbaasında basılan eser fihrist ve yazım hatalarını düzeltme cetveli hariç 400 sayfadan müteşekkildir. Eser bir ifade-i mahsusa, iki kısımdan oluşan bir mukaddime, 5 bölüm ve bir manzum fezlekeden oluşmaktadır³². 24 fasıldan oluşan birinci bölüm şahsi vazifeler, 16 fasıldan oluşan ikinci bölüm dini vazifeler, 23 fasıldan oluşan üçüncü bölüm toplumsal/medeni vazifeler, 12 fasıldan oluşan dördüncü bölüm resmi vazifeler ve beş fasıldan oluşan son bölüm bitki ve hayvanlara karşı vazifelere tahsis edilmiştir. Bu eserde bölüm ve fasıllara konuların dağıtılmasında yer yer bazı uyumsuzluklar³³ bulunsa da Necâtü'l Mükellefin eserine göre daha sistematik bir diziliş göze çarpmaktadır.

Müellif insanların ahlak ve dine olan ihtiyacı arasında ilişki kurarak Ahlâk-ı Dînî'yi yazma nedenini açıklar. İnsanın inanç, ibadet, muamelat gibi eylemlerinin tamamının özü güzel ahlakıdır. Bu nedenle ahlakın genişçe ele alınarak insan hayatına ilişkin konuların bütünlükle açıklanmasına ihtiyaç vardır. Necâtü'l Mükellefin'de ahlaka yer vermesine karşın bunu yeterli görmeyen müellif müstakil bir kitap yazma ihtiyacı duymuştur. Bu kitabı yazarken temel amacı herkese lazım olan ahlaki, herkesin anlayacağı bir dil ve üslup ile yazmaktır. Zira herkes hadis kitaplarından ahlakın temel ilkelerini çıkarmaya muktedir olmadığından insanlar arasında ahlaki davranışları belirleme ve yargılamada bir birlik ve bütünlük sağlayacak bu çalışmaya ihtiyaç bulunmaktadır³⁴.

Müellif kitapta dile getirdiği görüşlerini desteklemek için kendine özgü bir atıf/istidlal metodu takip eder. Parantez içlerinde ayet ve hadislerden kısa bölümler getirerek anlatımını ve ifadelerinin inandırıcılığını destekler. Hz. Peygamber'i öven bir ifadesinin ardından parantez içinde "muhakkak ki sen yüce bir ahlak üzeresin"³⁵ ayetini, sahabeyi öven bir ifade kullandığında da hemen "ashabım yıldızlar gibidir..." hadisini yazmaktadır³⁶. Bunu bir tür atıf olarak düşünmek mümkün olsa da kitabın genelinde bunların kaynağını göstermemiş olduğunu belirtmek gerekir. Öte yandan müellif, eserinde sahih veya hasen derecesinde

32 Tekrara düşmemek için eserin içeriği hakkında burada ayrıntıya girilmemiş müellifin ahlak ve terbiyeye ilişkin görüşleri çalışmamızın ilerleyen bölümlerinde farklı başlıklar halinde verilmiştir.

33 Örneğin müellif "Dini Vazifeler" adını verdiği ikinci bölümün altında ilk yedi konuyu dini konulardan seçmesine karşın diğer dokuz fasıl bir önceki bölümde işlenen bireysel vazifelerden çok farklı görünmemektedir. Bu fasıllarda selam verme, misafirlik, isteme ve sormaya ilişkin konular ele alınmış olup bunların konu başlığı ile ilişkisi bireysel vazifeler başlığında ele aldıklarından fazla değildir (bkz. Abdullah Şevket, *age*, s.114-200).

34 Abdullah Şevket, *Ahlâk-ı Dînî*, s. 4.

35 *Kalem*, 68/4.

36 Abdullah Şevket, *Ahlâk-ı Dînî*, s. 3.

hadisleri kullandığını özellikle belirtmektedir. Bu hadislerin senetlerini vermeyişinin nedenini ise metin kalabalığına meydan vermemek olarak açıklar³⁷.

Müellif ifade-i mahsusada bir sayfalık bir hamd ve senanın ardından Hz. Peygamber'e salavat; sahabe, ulema ve müşitlere övgü ve dualar ile başlamaktadır. Devamında babasına ve Sultan Reşat'a övgü ve dualarda bulunan müellif özellikle sultana yaptığı uzun (bir sayfalık) dua ve övgünün gerekçesini "toplumun refahı sultanların refahına bağlıdır" tezi ile açıklamakta ve bu konuda bazı rivayetleri delil getirmektedir³⁸. Müellif mukaddimeyi iki ayrı başlığa ayırarak birincisinde dine, ikincisinde ise yönetici ve sultanlara olan ihtiyacı ele alır. Her iki ihtiyacı da insanların bir arada yaşama zorunluluğuna bağlar. İnsanların bir arada yaşamasını sağlayacak düzeni kurabilmek için nefsaniliği ortadan kaldıran dine³⁹; dine rağmen hala nefesine uymak isteyenleri men için de yönetici ve adil sultanlara ihtiyacı vardır⁴⁰.

3. Ahlaka İlişkin Görüşleri

Abdullah şevket eserlerinde halkın faydasına bilgileri öğretici bir üslupla açıklamaya özen gösteren bir anlayışa sahiptir. Bu anlayış onun ele aldığı konuları seçme biçiminde ve konuları işleme tarzında açıkça görölmektedir. Konu seçiminde teorik/nazari konulara çok fazla yer vermemekte, daha çok ameli/uygulamalı ahlakla ilgilenmektedir. Ahlâk-ı Dîni'de nazari ahlakın konusu olarak değerlendirilebilecek nefis ve onun mahiyeti hakkındaki açıklamalar iki-üç sayfayı geçmezken⁴¹, esas vurgu nefse iyiliği emredip onu kötölükten alıkoyabilmek ve böylece hem bireysel hayatta hem de toplumsal ilişkilerde iyi davranışlar gösterebilmek üzerinedir. Öte yandan müellif ahlakın nazari meselelerine ilişkin fikirlerini sarahatle açıklamasa da pratik/ameli ahlaka dair açıklamalarından bu konudaki görüşlerine ilişkin sonuçlar çıkartmak mümkün görünmektedir.

3.1. Nazari Ahlak Konuları

Nazari ahlak konuları denilince ahlakın ve ahlaki olanın ne olduğu, nasıl bilinebileceği, kaynağı ve ahlaki davranışın nasıl gerçekteştiğine dair ahlak felsefesinin temel meseleleri akla gelmektedir. Müellif bu konular içinde değerlendirilebilecek güzel ahlakın ne olduğu, nasıl ortaya çıktığı ve kaynağını nereden aldığına ilişkin görüşleri çoğunlukla ameli ahlak konuları içerisine serpiştirmiştir. Eserlerindeki nazariyat yerine amele yönelik mesaj verme çabası ahlak yerine güzel ahlak kavramını tercih edişinde de görölmektedir. Ona göre "güzel ahlak dince emredilen ve yasaklananların özü ve insan nefsinde asli bir haslet

37 Abdullah şevket, *Ahlâk-ı Dîni*, s. 5-6.

38 Abdullah şevket, *Ahlâk-ı Dîni*, s. 3. Eserin sonundaki manzum fezlekedede de Sultan Reşat'a dua ve övgü yer almaktadır. Müellifin II. Abdulhamit döneminde kaleme aldığı ilk eserinde dönemin sultanına övgü ve duaya hiç yer vermezken bu eserde geniş bir şekilde Sultan Reşat'a övgü ve dualarda bulunması ilginçtir.

39 Abdullah şevket, *age*, s.7-10

40 Abdullah şevket, *age*, s. 15.

41 Abdullah şevket, *a.ge.*, s. 16-19.

*olup terkinde bulunanları dışa yansıtmaya ve güzel davranışlar ortaya koymaya vesile olan güçlü bir melekedir*⁴²."

Müellifin ahlak tanımında üç nokta öne çıkmaktadır. Birincisi müellif güzel ahlakı doğrudan dine bağlamakta, dini emir ve yasakların özünün güzel ahlak olduğunu belirtmektedir. Bu yönüyle tanımın geleneksel İslam ahlakını büyük oranda yansıttığını görmekteyiz. İkinci olarak müellifin tanımı ahlaka felsefi açıdan yaklaşan âlimlerin⁴³ ahlakın, davranışların kendinden kolaylıkla çıktığı nefiste yerleşik bir meleke olduğu şeklindeki tanımından izler taşımaktadır. Müellifin tanımında dikkati çeken üçüncü husus ise güzel ahlakı insan nefsinde asli bir haslet olarak kabul etmesidir. Bu yaklaşımı ile müellif güzel ahlakı insanın, yaratılışa dayanan asli ve esas unsuru olarak kabul etmektedir. Nitekim bir başka yerde "İnsanoğlunun yaratılış cevherinde saklı bulunan bir ilahi mevhibe/hediye olan güzel ahlak..."⁴⁴ ifadesini kullanarak bunu daha açık bir şekilde dile getirmiştir.

Abdullah Şevket'in güzel ahlakın insanda içsel olan kaynağının ne olduğu sorusuna verdiği cevapsa tasavvuf öğretileri ile özdeşleşmiş olan ruh-nefis ayrımıdır. Ona göre güzel ahlak ruhun, kötü ahlak ise nefsin özelliğidir. Ruh, güzel ve güzelliklerin kaynağı iken nefis kötüdür ve kötülüklerin kaynağıdır ve bunlar hiçbir zaman birbirine denk olmazlar⁴⁵. Müellifin ruh ve nefis arasında yaptığı bu ayrım onu tasavvufi ahlak anlayışına yakınlaştırmaktadır. Nitekim Tasavvufta nefis, kötü huyların ve çirkin hareketlerin; ruh iyi huyların ve güzel hareketlerin kaynağı olarak görülür. Nefisle ruhun istekleri arasında zıtlık ve bu ikisi arasında sürekli bir mücadele vardır. Esas olan, insanda ruhun özelliklerini hâkim kılmaktır⁴⁶.

Abdullah Şevket güzel ahlakı öncelikle kişinin kendisine tatbik etmesi gereken bir durum olarak değerlendirir. O'na göre "İnsan güzel ahlakı dışarda aramamalı, önce kendi nefsinde güzel ahlakı uygulamalı, sonra başkasına bakmalıdır. Bu ise kalbi, gizli isyandan temizleme; rezilet ve hayvani hasletleri insani faziletlere tebdil etmek suretiyle olur."⁴⁷ İnsan kalbinde dört haslet vardır. Kalp (müellif bu konuyu işlerken nefis ve kalp kavramlarını sıklıkla birbiri yerine kullanmaktadır) dört kuvvete sahiptir: Behimi (Hayvani/Şehvet), Sebui (Gazabi/Öfke), Şeytani (Şehveti Tahrik Eden Güç) ve Rabbani (Hakîm/Şeytanın tuzaklarını bertaraf etmekle görevli nefis). Bunlardan en esaslı olanı gazap kuvvetidir. Sirkenin balı ifsat ettiği gibi gazap da kalbin imanını ifsat edebilir. Eğer akıl, şeriat ve insaf ile öfke gücü kontrol edilirse övülen bir haslet olabilirken aksi durumda zarar vermeye başlar. Zira gazap nefsin zaafıdır, onu nereye götüreceği belli olmaz.

42 Abdullah Şevket, *Necâtu'l Mükellefin*, s. 291-292.

43 Bkz. İbn Miskeveyh, *Ahlakı Olgunlaştırmak*, A. Şener, I Kayaoğlu ve C. Tunç (çev.), İstanbul: Büyüyen Ay Yayınları, 2013, s. 36.

44 Abdullah Şevket, *age*, s. 295.

45 Abdullah Şevket, *age*, s. 294.

46 Bkz. Hüseyin Peker, *Tasavvuf Psikolojisi*, *OMÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 7, 1993, s. 41.

47 Abdullah Şevket, *age*, s. 16, 18-30.

Ahlakın temellendirilmesi noktasında Abdullah Şevket kuşku götürmez şekilde dini temellendirmeyi esas almaktadır. O'na göre inanç ve ibadetten, Yüce Allah'ın emir ve yasaklarından asıl maksat ahlaki güzelleştirmektir. Dolayısıyla insanın kendi nefsine ve başkalarına iyiliği emretmesi ve onu kötülükten alıkoyması demek olan güzel ahlaktan maksat Kur'an'ın ahlaki ile ahlaklanmaktır⁴⁸. Bu görüşünü Ahlak bölümünün hemen başında Hz. Peygamber'in ahlakına ilişkin "Onun ahlaki Kur'an'dan ibaretti." kavlini zikrederek göstermektedir⁴⁹. Müellif Kur'an ahlakının pratikte ne anlama geldiğini ise selef ulemanın yüz hasleti Kur'an ahlaki olarak belirlediklerini belirterek cevaplar ve eserlerinin büyük kısmını bu faziletlerin Kur'an ve sünnete dayalı olarak açıklanmasına ayırır⁵⁰.

Müellife göre ahlaki olanın yaptırım gücü de temelde dine dayanmaktadır. Ahlaka uygun davranana mükâfat bulunduğu gibi aykırı davranan da ceza görecektir. Müellifin bu konuda ilginç bir yaklaşıma sahip olduğu görülmektedir. İnsanın uzuvlarına taalluk eden ahlaki meseleleri genişçe işleyen müellif ardından insandaki yedi aza (göz, kulak, dil, karın, tenasül uzvu, el ve ayaklar) ile cehennem yedi ismi (cehennem, lazâ, hutame, sair, sakar, cahîm ve haviye) arasında ilişki kurar. O'na göre yedi cehennemi temsil eden bu yedi isim insanın yedi uzvu ile işlediği rezaletlerden her birine tekabül etmektedir. Uzuvları ile işlediği her bir kötülük onu cehennemlerden birine götürdüğü için bu azaların ahlaki terbiyesi çok önemlidir⁵¹.

Müellif din ve ahlak arasındaki bütünleşmeyi dini ve dünyevi muamelelerin birbirinden ayrılmazlığına dayanarak savunmaktadır. Ona göre dünyevi işler asla salt dünyevi değildir. Bu nedenle de dünyevi gibi görülen, insanlarla ilişkiler vb. muameleler de asla dinden bağımsız değildir. Zira Maide suresi 2. ayette " İyilik (birr) ve takva üzerine yardımlaşın..." ayetinde müminlere dünya ve din işleri birlikte hatırlatılmaktadır. Ayette geçen birr/iyilik insanların rızasını; takva ise Allah'ın rızasını ifade etmektedir. Bir kimse bu iki rızanın arasını birbirine ne kadar yaklaştırabilirse, bunları ne kadar toplayabilirse o kadar çok iki dünya saadetine yaklaşmış, insanlığın gereğini yerine getirmiş olur⁵².

Müellifin ahlaki açıdan iyi ve kötüyü belirlerken tamamen dini bir perspektif takındığı, akli izahlara ve gerekçelendirmelere yer vermediği görülmektedir. Görebildiğimiz kadarıyla bunun tek istisnasını ahlaki ilkelerin uygulanmasının insanların düzen içerisinde yaşamasına katkısı ve bu katkının gerçekleşmesi için muhakkak bir yöneticinin/sultanın olmasını gerekli görmesidir. Zira bu yaklaşım ahlaki, toplumsal açıdan temellendirmeye işaret etmektedir. Ona göre insanlar heva ve heveslerine uymak isterken onları bu isteklerinden alıkoyması beklenen

48 Abdullah Şevket, *age*, s. 300.

49 Abdullah Şevket, *age*, s. 292.

50 Abdullah Şevket, *age*, s. 300.

51 Abdullah Şevket, *Ahlâk-ı Dîni*, s. 33.

52 Abdullah Şevket, *age*, s. 179.

din, buna her zaman güç yetiremez. Bu nedenle insanları heva ve heveslerine uyup rezalet işlemekten alıkoyacak; herkesin can ve mal güvenliğini sağlayacak adil, bilgin ve hâkim yöneticiler olmalı ve onlara her zaman hürmet edilmelidir⁵³. Bu tavırla toplumun yöneticilerine, ahlakı uygulama yetkisi vermekte ve ahlakın uygulama gücünü toplumun düzen ihtiyacından ve yönetme gücünden alabileceğini ima etmektedir.

3.2. Ameli Ahlak Konularından Örnekler

Müellifin eserlerinde temel uğraşı günlük hayatta ahlaklı davranışların neler olduğunu öğretmektir. Bu nedenle Ahlâk-ı Dînî'nin tamamı ve Necâtu'l Mükellefin'in ahlak terbiyesi bölümünün çok büyük kısmı ameli ahlak konularına ayrılmıştır. Biz bu başlık altında – makalenin sınırlılığını dikkate alarak – müellifin ameli ahlaka ilişkin öğretilerinden bazı örnekler vermekle yetineceğiz. Daha ayrıntılı izlenim için öncelikle çalışmamızın Ek 4 ve Ek 5'inde verilen fihrist ve fazilet listelerine ve ilgili çalışmalara bizzat bakılması yararlı olacaktır.

Müellif güzel ahlakın önemli bir cüzü olarak çalışma ve gayret etmeyi görmektedir. Bu görüşünü bir hadisle desteklemeye çalışan müellif Hz. Peygamber'e atfettiği⁵⁴ "Allah bir kavmin kötülüğünü dilerse onlardan çalışmayı alıp, onlara dalaşmayı bırakır." hadisinin çok laf yapmak yerine çok çalışmayı tavsiye ettiğini belirtmektedir. Çalışmaksa ancak sebat etmekle olur. Bir işe başladıktan sonra o işten hemen yılıp başkasına geçen kişinin durumu diktiği bir ağacı kökleşip büyümesi için beklemeden, diktiği yerden çıkarıp başka yere diken kişi gibidir. Onu telef eder. Oysa kişi, rızkın Allah'tan olduğunu bilmeli ancak kendine takdir edilenin ne olduğunu bilmediği için hep en iyisi için çalışmalıdır⁵⁵.

Müellif, tembelliği ise Hz. Ali'ye atfettiği "Tembellik, kötülüklerin, acizliğin ve bozulmanın anahtarıdır. Yoksulluk ve helake neden olur. İstekle aramayan bulamaz ve fesada düşer" sözü çerçevesinde işler. O'na göre tembellik netice elde etmek için esbabı yerine getirmeyi terk etmektir. Genç ve dinç olduğu halde rızkını aramayan, evden çıkmayı şiddetle eleştirmekte; aktif bir hayat yaşamayı övmektedir⁵⁶. Müellife göre erkekler için en iyi meslek terzilik, kadınlar için ip eğirmektir. Ticaret de bu faziletli mesleklerdendir, ticaretin fazileti hadisle sabit olduğu gibi Maide Suresi ikinci ayette ifade buyrulan "hayır üzere yardımlaşmayı" sağlayan meslek olması yönüyle de faziletlidir. Öte yandan bu ayet ticarete hilenin bu güzel kazanç kapısını günah üzere yardımlaşılın bir kapı haline getirdiğini belirtmektedir. Satıcının üslubu nazik, üstü başı ve çevresi temiz olmalı; müşteri izin almadan üründen tatmamalıdır⁵⁷.

53 Abdullah Şevket, *age*, s. 15.

54 Yaptığımız taramada söz konusu ifadenin bilinen hadis kaynaklarında Hz. Peygamber'e atfedildiğine rastlamadık.

55 Abdullah Şevket, *age*, s. 85-88.

56 Abdullah Şevket, *age*, s. 89,90.

57 Abdullah Şevket, *age*, s. 96-97.

Müellif kalpte kötülükleri besleyen güç ve ahlaksız davranışların pek çoğunun nedeni olarak gördüğü hasedi müminin sahip olduğu bir nimetin gitmesini istemek ve zevali için çalışmak şeklinde tanımlamaktadır. Hasetten farklı olarak gayret kavramını ortaya koyan müellif gayretin müminin sahip olduğu nimetin ona hayırdan çok zarar getirdiğini görüp zevalini istemek anlamına geldiğini ve bunun da yerilmeyen bir özellik olduğunu belirtir. Bir müminin sahip olduğu nimetin zevalini düşünmeden aynısını kendisi için de talep etmekse gıpta olarak isimlendirilir ki gıpta ve gayret mümine yakışan, haset ise yakışmayan niteliklerdir⁵⁸.

Müellifin özellikle üzerinde durduğu, kalpte kötülükleri besleyen bir diğer nitelik olan kibirle ilgili olarak da genel metoduna uygun olarak hayata yakın pratik açıklamalar yaptığı görülmektedir. İnsanlar arasında oturacak yer beğenmemek, kendine emsallerinden ayrı muamele edilmesini beklemek, yürürken öne geçmeye çalışmak, insanlar ayakta oturarak beklemek, ev işlerinde vazifemiz olanları yapmamak gibi davranışlar kibirin yansımalarıdır. Mümin bu davranışlardan kaçınmalı, bununla birlikte vakarını da korumalıdır. Vakar yapayım derken tevazuu unutmamalıdır. Öyle ki insan herkese tevazu ile davranmalıdır. Zira kimin kendinden hayırlı olduğunu bilmesi mümkün değildir. Karşısındaki bir günahkâr, cahil veya gayrimüslim dahi olsa; olur da bir gün Allah inayet eder de benden hayırlı olur düşüncesi ile ona tevazu göstermelidir⁵⁹.

Müellifin yemek ve yiyeceklere ilişkin konuları ele alırken, hayatı din ve geleneğe uygun temellendirme gayreti ciddi şekilde görülmektedir. Müellife göre yemeklerin en faziletlisi et, içeceklerin en faziletlisi ise sudur. Bunun dışında kabak, mercimek, hurma, ayva, kereviz, nar, üzüm gibi yiyecekler hem dinen faziletli hem de faydalı yiyeceklerdir. Müellif yiyeceklere ilişkin bu tür belirlemeleri yaparken bu konuların ahlakla ilişkili olup olmadığına bakmadığı gibi bunların fazilet ve faydasını hadis ve ayetlere hatta bazen de halk inanışlarına ve atasözlerine dayandırmaya çalışmaktadır. Bu bağlamda örneğin "Beyaz pirinç ve şeker bu dünyanın yiyeceği değildir." şeklinde bir Arap atasözü naklederek – herhangi bir dengeli yaklaşım göstermeden – bu yiyeceklerin çok faydalı ve faziletli yiyecekler olduğunu öne sürmektedir⁶⁰.

Müellif ameli ahlaktan aile ahlakına ilişkin konuları da somut bir şekilde ele alır. Ona göre çocukların ebeveynlerine göstermeleri gereken hürmetin bazı göstergeleri şunlardır⁶¹:

58 Abdullah Şevket, *age*, s. 21.

59 Abdullah Şevket, *age*, s. 30.

60 Abdullah Şevket, *age*, s. 74.

61 Abdullah Şevket, *age*, s. 215-216.

- a) Azarlayıp sövseler dahi sözlü ve fiili karşılık vermemek
- b) Mertebeleri ne olursa olsun onlar ayaktayken veya bize doğru gelirken ayağa kalkmak
- c) Allah'a isyan olmadıkça bize zarar veren emirler verseler dahi yerine getirmek
- d) Yürürken - saygı için - önlerine geçmemek
- e) Sesini ebeveynin sesinden daha yüksek tutarak konuşmamak
- f) Çağırıldıklarında yumuşak bir üslupla ve hemen cevap vermek
- g) Hizmette onları evlatlarımıza ve kendi nefsimize tercih etmek; tevazu ve hürmetle muamele etmek
- h) Hizmetlerini ettiğimizde veya isteklerini yerine getirdiğimizde yaptığımızı çok bilmeyip acaba bir kusur ettim mi şeklinde düşünmek
- i) Yüzlerine hiddet, öfke ve şiddetle bakmamak
- j) Yüzlerine çirkin bir çehre ile değil teveccüh ve güler yüz ile bakmak
- k) İzin ve rızalarını almaksızın yolculuğa çıkmamak

4. Terbiye ve Ahlak Terbiyesine İlişkin Görüşleri

Müellife göre terbiyeli olmak, güzel ahlakın icra edilmesi demektir. Güzel ahlaka getirdiği tanım üzerinden söylersek insanın yaratılışında bulunan meleke sayesinde dince emredilen ve yasaklananlar doğrultusunda davranışlar ortaya koymak terbiyeli olmak demekse terbiye işi de güzel ahlakı oluşturmak, kesp etmek veya talim etmek olur⁶². Terbiye görmeyen kimse yaratılışında saklı bulunan güzel ahlakın gereği olarak davranamaz. Bir fakire sadaka verirken "al şu parayı da bir ihtiyacını gör, bana ve babama da dua et" gibi kaba bir üslupla hareket eder. Terbiye görmüş kişi ise "bunu benden kabul ederseniz beni bahtiyar edersiniz" der veya eline sıkıştırıp sıvışır gider⁶³.

Abdullah Şevket'e göre güzel ahlak insanın içindeki ilahi bir hediyedir. Ancak insan bu hediyeyle gayretle hak etmelidir. İçimizdeki ilahi hediye olan güzel ahlakı çalışarak hak edebiliriz. İnsan terbiye yoluna girerek ahlakını güzelleştirmelidir. Öyle ki insanı üstün kılan malı, mülkü, nesebi ve unvanı değil sadece ahlakıdır. Müellifin bu konuda Emir Haccac'dan naklettiği güzel dörtlük mealen şöyledir⁶⁴:

Kimin oğlu olursan ol edep tahsil et.
Edebin getirisi nesebe sarılmaktan müstağni kılar.
Delikanlı, "İşte ben buyum." diyen kişidir;
"Benim babam şöyleydi." diyen kişi değil.

62 Abdullah Şevket, *Necâtu'l Mükellefin*, s. 296.

63 Abdullah Şevket, *age*, s. 296.

64 Abdullah Şevket, *age*, s. 299.

Müellif terbiyeye ilişkin görüşlerini büyük oranda Ahlâk-ı Dînî kitabının üçüncü bölümü olan Medeni Vazifeler başlığında vermektedir. Burada öncelikle muallimin/âlimin üstün kıymetini ele alan müellif, muallim ile âlim arasında ayırım yapmaksızın "Allah'tan gerçek anlamda ancak âlim kulları korkar"⁶⁵ ayeti ve âlim ile şehidi kıyaslayan rivayetler bağlamında konuyu değerlendirmektedir⁶⁶. Muallimde bulunması gereken özellikleri önce genel bir tarzda ele alan müellif daha sonra bu özellikleri âdeti olduğu üzere pratik örnekler üzerinde somutlaştırır. O'na göre muallimde bulunması gereken özellikler genel anlamda hilm, anlayış, heybet, tevazu, şefkat, teenni, namaza devam, hakkaniyet, itaat, kötülükleri engellemek, iyilikleri emretmek, günaha götüren şeyler hakkında bilinçlendirmek, takva, sabır, kararlılık ve ciddiyet, ilmi ile amel olmaktır⁶⁷.

Çalışmasının ilerleyen kısımlarında muallim bulunması gereken nitelikleri daha ayrıntılı ve somut bir şekilde ele alan müellife göre muallimde bulunacak nitelikler şunlardır⁶⁸:

- a) Her ne sorulursa sorulsun hiddet göstermeyip sabırla cevap vermek
- b) Yumuşak huylu, sakin, metin ve anlayışlı olmak
- c) Meclisinde daima önüne bakıp vakarla oturmak
- d) Halktan hiçbir kesime karşı kibir işareti göstermemek
- e) Meclisinde bulunanlara hürmet ve tevazu ile davranmak
- f) Alay, şaka, mizah ve laubalilikten kaçınmak
- g) Öğrencilerine karşı daima nezaketle davranmak
- h) Öğrencilerinden ahmaklık veya anlayışsızlığı olanları güzel bir şekilde irşat etmek
- i) Öğrencilerine özellikle de anlayışı az olanlara öfke ve azarlama yoluna gitmemek
- j) Soru soranın sorusunu anlamak ve çözmek için gayret göstermek
- k) Düşman tarafından bile ortaya konmuş olsa getirilen delil doğru ise onu kabul etmek
- l) Sözlerinde ve imanında hep Hakk'a yönelmek
- m) Öğrencilerini sihir, büyü ve kehanet gibi zararlı ilimlerden alıkoymak
- n) Öğrenciye farz-ı ayın olan ilimleri öğrenmeden farz-ı kifâye olanları öğretmemek
- o) Züht ve takvayı önce kendi nefesine uygulayıp sonra öğrencilerini buna davet etmek
- p) Faydalı ilimleri öğrenirken talebesinde Allah rızasını arama niyetini gözetmek.

65 *Fatır*, 35/28.

66 Abdullah Şevket, *Ahlâk-ı Dînî*, s. 203.

67 Abdullah Şevket, *age*, s. 203.

68 Abdullah Şevket, *age*, s. 205-206.

Müellife göre ilim öğrenmekten maksat amel işlemektir. İnsana nefsinin kötülükten arındırma alışkanlığı kazandırmayan ilim, ilim sayılmamalıdır⁶⁹. Dolayısıyla muallimde bulunması gereken özelliklerden en önemlisi ilmi ile amel olmaktır. O'na göre muallimin en temel vazifesi iyiliği emretmek ve kötülükten sakındırmaktır. Muallim bunu başkalarına değil öncelikle kendi nefesine yapmalıdır. Çünkü *halin yol göstericiliği kavlin yol göstericiliğinden daha güçlüdür*⁷⁰. Âlimin öğretim işinde dikkat etmesi gereken en önemli noktalardan birisi ise öğrencisinin niyetini Allah rızasına yönlendirmektir. Âlim faydalı ilimleri öğretirken talebesinde Allah rızasını arama niyetinin olup olmadığını kontrol etmelidir. Eğer öğrencide böyle bir niyet görmüyorsa onu bu ilimlerden men etmek âlimin vazifesidir⁷¹.

Müellif ilim talebesinde bulunması gereken özellikleri İmam Şafii'ye gönderme yaparak belirler. İlim talebesinde bulunması gereken özellikler: Zekâ (Fetanet), İlim öğrenmeye hırs, çaba ve gayret, yeterli miktarda mal, hedef ve azim, uzun zamandır⁷². Bu özelliklere sahip talebenin öğrenim süreçlerinde uyması gereken edeplerse şunlardır⁷³:

- a) İzin almadan muallimin huzuruna girmek
- b) Muallimin huzurunda alay veya mizah bir yana mubah sözleri bile konuşmamak
- c) İzin verilmeden soru sormamak, muallimin görüşü hilafına tavır almamak ve mualliminin yanında bir başkasına soru sormamak
- d) Her konuda en iyisini muallim bilir anlayışı içinde olmak
- e) Muallimin huzurunda değil tebessüm etmek veya gülmek, adeta namazda durur gibi edeple ve sağına soluna bakmadan durmak
- f) Muallim ayağa kalktığında hürmetle ve edeple ayağa kalkmak, yürümeye başladığında soru sormamak
- g) Muallimin yapıp ettiklerine ve sözlerine su-i zan etmemek (Müellif bu konuyu Hz. Musa'nın ilim yolculuğu kıssası üzerinden genişçe işlemektedir)

Müellif çocuk terbiyesinde pedagojik usullerin nasıl olması gerektiğine çok fazla girmemekle birlikte bazı temel ilkelere temas etmektedir. Çocuğun terbiyesinin nasıl olması gerektiğine ilişkin öz açıklamalarından tedrici, çocuğa göre, anlamaya dayalı/içsel ahlakı geliştirici yöntemler takip etmek ve hikâye gibi eğlendirici teknikler kullanarak terbiyeye önem verdiği anlaşılmaktadır. O'na göre çocuğa masum anlayış kapasitesine uygun/*çocuğa göre bir dil* ile

69 Abdullah Şevket, *age*, s. 210.

70 Abdullah Şevket, *age*, s. 204.

71 Abdullah Şevket, *age*, s. 206.

72 Abdullah Şevket, *age*, s. 210.

73 Abdullah Şevket, *age*, s. 213.

Yaratıcısını, peygamberini, mezhebini, haram ve helali, emir ve yasakları, temizlik ve düzeni, büyüklere hürmet ve küçüklere merhameti; giyecek, yiyecek ve içeceğe dair davranışları sırasıyla talim etmelidir. Eğer çocuk bir şey sorarsa layıkıyla anlatmalıdır⁷⁴.

Çocuk bir şeyden men edileceği vakit o şeyin fenalığı kendisine etrafıca anlatılmalıdır. Mesela çok yemek ve çok içmekten men edileceği zaman çocuğa önce yeme-içmede ifrat ve tefritin zararı ve dengeli olmanın faydası hikâye tarzında güzelce anlatılıp çocuğun vicdan mahkemesinde bir ön bilgi (anlayarak öğrenme) oluşturmali ondan sonra çocuk men edilmelidir. Çocukla böyle bir ön bilgi ve muhakeme alıştırmayı yapmaksızın, *davranışın hikmetini anlamadan* yasaklar koymak fayda değil zarar verir. Çocuğun yasaklanan şeye hırs ve iştihayı artar, bu tutum onu güzel ahlaka karşı köreltir. Çocuğu sürekli emir ve yasaklarla eğitmemeli, emir ve yasakların gerekçelerini anlamasını sağlamalıdır. Ne de olsa bir fidanın her dalını kesmezler⁷⁵.

Müellif ulemadan birisi tabiriyle yaptığı bir atfa dayanarak çocuğun dini eğitiminin köşe taşlarını vermektedir. O'na göre çocuğa üç yaşına geldiğinde yedi kere "la ilahe illa Allah"; kırk iki ay yirmi günlük olduğunda "Muhammed rasulallah "; sözü öğretilmeli; dört yaşına geldiğinde yedi kere Hz. Peygambere salat (Allahümme salli ala Mahammed'in ve ala ali Muhammed) öğretilmeli/ talim edilmelidir. Beş yaşına geldiğinde yüzünü kıbleye dönüp Cenab-ı Hakk'a secde etme usulü; altı yaşına geldiğinde rükû ve secde gibi namazın erkânı öğretilmelidir. Yedi yaşını dolduran çocuğa ise elini yüzünü yıkayarak namaz kılmak tembih edilmelidir⁷⁶. Dokuz yaşına geldiğinde ise abdest almayı tam olarak öğretmeli ve namaz kılması kesin olarak istenmelidir⁷⁷.

Müellif ilimleri iki farklı açıdan sınıflamaya tabi tutar. Birinci sınıflama insan yararına olan ve olmayan sınıflamasıdır. Büyü ve sihir gibi ilimler insan yararına olmayan, öğrenilmemesi gereken ilimlerdir. Öğrenilmesi gereken ilimler ise faydalı ilimler olarak anılır ve dört kısma ayrılır: fıkıh⁷⁸, tıp, astronomi ve nahiv. Müellife göre bu ilimlerin faydalı ilimler olarak belirlenmesi birincisinin dinin anahtarı olmasından, ikincisinin bedenın selametini sağlamasından, üçüncünün vakitleri öğrenmeye, dördüncünün ise diğer ilimleri öğrenmeye vesile olmasındandır⁷⁹. Öğrenme sırasına göre sınıflama yapıldığında ise öncelikle

74 Abdullah Şevket, *age*, s. 299-300.

75 Abdullah Şevket, *age*, s. 299-300.

76 Müellif burada tam anlamıyla bir abdest tarif etmemektedir. Bir sonraki aşamada (9 yaş) özellikle abdest tabirini kullanırken burada kullanmamakla kanaatinizce çocuğun yaş özelliğine bağlı olarak bazı eksikliklerinin olabileceğine işaret etmektedir.

77 Abdullah Şevket, *age*, s. 191.

78 Burada fıkı müellifin Necatü'l Mükellefin'deki yaklaşımına bağlı olarak kelam ve ahlaki da kapsayan bir ilim olarak kabul etmek daha doğru olur kanaatindeyiz. Zira fıkha tahsis edilmiş gibi görülen eserde İman, ibadet, helal-haramlar ve ahlak bir arada verilmiştir.

79 Abdullah Şevket, *age*, s. 204.

öğrenilmesi farz-ı ayın olan ilimler ve farz-ı kifaye olan ilimler ayrımına gidilir. Öğrenilmesi farz-ı ayın olan ilimler Allah'ın varlığı, birliği, sıfatları ve fiillerinden bahseden akait ilimleridir. Farz-ı kifâye ilimler ise dörttür⁸⁰:

- a) Asıl/Esas İlimler: kitap, sünnet, icma ve kıyastır.
- b) Fûru İlimler: Fûru ilimleri ikidir. Birincisi dünyaya taalluk eden fıkıh ve maslahat bilgileri; ikincisi ise ahret ve kalbin halleri ile ilgilenen tasavvuf ilmidir.
- c) Mukaddemat/Hazırlık İlimleri: Kendileri şeri ilimlerden olmayıp şeri ilimlerin tahsiline vesile olan dil ve yazı ilimleri.
- d) Mütemmimat/Tamamlayıcı İlimler: Tamamlayıcı ilimler üç gruptur. Birincisi Kur'an'ın lafzına tekabül eden mahreç ve tecvit ilimleri, ikincisi Kur'an'ın anlamına tekabül eden tefsir ilmi ve üçüncüsü de Kur'an ayetlerinin nasihmensuhuna, anlamca genel veya özeline, sebab-i nüzulüne ilişkin bilgileri içeren ilimlerdir.

Müellife göre bu farz-ı ayın ve farz-ı kifâye ilimler öğrenildikten sonra talebenin zamanı kalırsa kozmografya, coğrafya ve matematik gibi ilimleri öğrenmesi de yasak değildir⁸¹. Önerilen öğretim programı kanaatimizce dini ilimler tahsil etme durumunda olan talebeler içindir. Müellifin farz-ı ayın ve farz-ı kifâye ayrımı buna işaret ettiği gibi tüm talebeler için müellifin saydığı ilimleri birer baraj olarak öne sürmek uygulanabilirlik açısından oldukça zayıftır. Çünkü ihtisaslaşma ve müspet ilimlerde ilerleyerek küresel bilgi kaynağı olmanın Müslümanlar için çok önemli hale geldiği son birkaç yüzyılda müellifin önerdiği program her bir öğrencinin yirmili yaşlara kadar tamamlayamayacağı bir dini ilimler programıdır. Bu programın üstüne vakit kalırsa müspet ilimlere izin vermek yerine dini ilimlerde farz-ı ayın olanı öğrendikten sonra küçük yaşlardan itibaren farklı alanlarda ihtisaslaşan böylelikle kendi alanında ihtisaslaşan bireylerin diğerlerinin o alandaki ihtiyaçlarını gidermesine yönelik bir anlayış sanırız günümüz gerçeklerine daha uygundur.

5. Sonuç ve Değerlendirme

Son dönem Osmanlı ulemasından Abdullah Şevket ahlaka ilişkin görüşlerinde dini perspektife bağlı kalmıştır. Ona göre ahlak – onun kullanımı ile güzel ahlak – insanoğlunun yaratılış cevherinde saklı bulunan ilahi bir mevhibe/hediye olarak içseldir. Bu güzelliğin insandaki kaynağı ruhtur. Nefis ona kötülüğü emrederken insan ruhunu dinlemeli ve ruhundaki güzelliği açığa çıkartmak için terbiye yoluna girip sebat emelidir. Bunu sağlamak için âlimler halka dini kaynaklardaki güzel ahlakı öğretecek eserler yazmalıdırlar.

80 Abdullah Şevket, *age*, s.207.

81 Abdullah Şevket, *age*, s. 207.

Abdullah Şevket eserlerini bu amaçla herkesin üzerinde ittifak edebileceği bir dini ahlaka ulaşılmasına destek olmak için yazmıştır. Bu nedenle ahlakın nazari kısmıyla ilgilenmez, amele yönlendirecek didaktik bir üslup ve malzeme kullanır. Eserlerindeki yer yer düzensiz konu dağılımlarını dahi esas gayesi olan öğretici mesaj verme çabasına bağlar.

Abdullah Şevket'in ameli ahlak görüşlerinin ardında ahlak felsefesi tarihinin en yaygın ahlaki temellendirme biçimlerinden birisi olan dini temellendirmenin yattığını görürüz. Ahlak felsefesinin kavramları ile söylersek her ahlaki davranış iyinin doğasına dair bilgiyi ve o bilginin gereğini yapmaya dair iradi bir yönelimi ifade eder. Ahlaki davranışın bilgiyi gerekli kılması; iyinin, doğrunun bilgisine nasıl ulaştığımız sorusunu; ahlaki olanı bilmenin her durumda ahlaki davranışı doğurmaması ise insanın duygularını ve iradesini ahlaki davranışa yönlendiren gücü aramayı gerektirir⁸². Bu araştırma, ahlak felsefesinde ahlaki temellendirme problemi olarak ele alınır. Ahlakı temellendirmek üzere teoloji ve felsefe alanında ileri sürülen düşünceler temelde iki ana eğilim üzerinde toplanmaktadır: dini temellendirme ve din dışı temellendirmeler⁸³. Din dışı temellendirmede insanın parçası olduğu toplum veya içinde yaşadığı evrenle ilişkileri ile akıl veya sezgi yeteneği üzerinden ahlak temellendirilmeye çalışılır.

Dini temellendirmede ise ahlakın temel problemlerini aşmada dini otoriteye dayanılır. Ahlaki olarak iyi olan, her şeyden önce Tanrının emirleri, ahlaki kötü ise Tanrının yasakları ile belirlenir. Ahlaki bir soruna çözüm ararken, meşruiyet sağlarken, ahlaki gelişimin yolları aranırken dini kaynaklara başvuru esastır. Bu bağlamda Abdullah Şevket tartışma götürmez biçimde dini temellendirmeyi merkeze alan bir anlayışa sahiptir. Ona göre güzel ahlakı belirleyen dinin emir ve nehiyeleridir. Güzel ahlaka insanı sevk eden motivasyonsa Allah rızası, Allah korkusu, cennet veya cehennem düşüncesidir. Abdullah Şevket'te dini temellendirmenin tek istisnası toplumun yöneticilerine, ahlaki uygulama yetkisi verirken ahlakın uygulama gücünü toplumun düzen ihtiyacından ve yönetme gücünden alabileceğini ima etmesidir.

Müellifin Necâtu'l Mükellefin eseri bir ilmihal, Ahlâk-ı Dînî eseri ise halkı aydınlatmaya yönelik bir ahlak ve nasihat kitabıdır. Eserlerini kaleme alış amacı ile tutarlı biçimde ahlak konularını, somutlaştırarak, hayatın içindeki pratik örnekleriyle göstermeye çalışmaktadır. Bu yöntem; ahlaki teorik olarak işleyip, değer veya ahlak ilkeleri anlatıp bu ilkeleri nerede, nasıl uygulayacağını insanlara bırakmaktan daha etkili bir ahlak eğitimi imkânı sunmaktadır. Zira

82 Meydan, Hasan, *Dinin Öngördüğü Ahlakı Yaşamada Ahlaki Tefekkür ya da Hikmet Arayışının Önemi: Külli Kaidelerin Ayaklarını Yere Bastırmak, Akademide Felsefe Hikmet ve Din*, (Ed.) B. Ali Çetinkaya, Ankara: Bülent Ecevit Üniversitesi Yayınları, 2014, s. 308.

83 Recep Kılıç, "Ahlaki Temellendirme Problemi", *Felsefe Dünyası*, 1993, sayı: 8, s.67-78. Recep Kılıç, "Bunalım Dönemlerinde Ahlakın Dini Temelinin Önemi", *Tartışmalı İlmî Toplantılar Dizisi: Çağımızın Ahlak Bunalımı ve Çözüm Arayışları*, Hüseyin Sarıoğlu (Ed.), İslami İlimler Araştırma Vakfı ve Ensar Neşriyat İstanbul, 2009, s. 39-57.

insan çoğu zaman saygı, tevazu vb. değerlerin ne olduğunu ve önemini bilse de onları hayata, ikili ilişkilere uyarlamayı sağlayacak ince düşünce pratiğinden yoksundurlar⁸⁴. Bu bağlamda müellif her bir fasılda konuları somut bir şekilde ele almakta, çoğunlukla o konunun farklı bir boyutunu bir sonraki fasıl veya fasıllarda ayrıntılandırmaktadır⁸⁵.

Müellifin ahlakı tamamen dine dayandırması ve eserlerindeki didaktik üslubu onu İslam ahlak düşüncesinde geleneksel İslam ahlakı yazarlarına yaklaştırmaktadır. Geleneksel İslam ahlakı, ahlak üzerine teorik analizlerden çok ortalama insanın ahlakî durumu ve yaşantısını dinin temel kaynakları, Kur'an ve sünnetten çıkarılan ahlak ilkeleri ve öğütleriyle düzenlemeyi amaç edinen ahlak anlayışdır. Geleneksel İslam ahlakında ahlakî doğru ve yanlış dair bilginin kaynağı Kur'an ve Sünnet, model alınacak örnek de Hz. Peygamber ve onun ashabıdır⁸⁶. Abdullah Şevket'in geleneksel İslam ahlak düşüncesi yanında tasavvufi ahlak anlayışından da istifade ettiği görülmektedir. Zira tasavvufi ahlakın temel elemanları olan kendini ıslah etmek⁸⁷, kalbi arındırmak, ruh ve nefis ikiliği, nefis terbiye ve tezkiyesi eserlerinde sıklıkla kullanılmaktadır⁸⁸.

Abdullah Şevket kalbin veya – sıklıkla yerine kullandığı – nefsin mahiyeti ve arındırılması konusunda geleneksel ve tasavvufi İslam ahlak düşüncesinin en önemli temsilcisi olan Gazali'nin görüşlerine bağlıdır. Gazali'de olduğu gibi nefsi dört güç/kuvveye ayırır ve bu kuvvelerden öfke/gadab kuvvesini temel kuvve olarak görür⁸⁹. Öfkeyi kontrol eden insan, kalbi helake götüren üç şeyden arındırabilirse diğer kötü hasletlerden de kolaylıkla temizlenebilir. Bunlar haset, riya ve kibirdir. İnsanın bütün kötülüklerinin anası olarak gördüğü için bunlara geniş yer ayırmış, ayrı fasıllar şeklinde işlemiştir⁹⁰.

Abdullah Şevket'in imanî ele alış biçiminde de Gazali'nin ve tasavvufi anlayışın izleri görülmektedir. Ona göre iman olgunlaşma bakımından üç aşamadan geçer: Taklidi, istidlali ve tahkiki. Taklidi iman ata ve ecdattan alınan, delile dayanmayan en zayıf iman derecesidir. İstidlali iman ise yüce Allah'ın eserlerinden yola çıkarak onun varlığını delillendirme yoluyla ulaşılan iman kast edilir ki iman bu derecesi kolay kolay zail olmaz. Tahkiki iman ise müminin kalbinin, tasdik nuru ile aydınlanmasıdır ki bu imanda cümle âlem imanını zayi etse müminin kalbine bir şüphe gelmez. Müellif iman üçlü derecelendirmesi ile imana geleneksel İslam

84 Bkz. Meydan, *Dinin Öngördüğü Ahlakı Yaşamada Ahlakî Tefekkür...* s. 307-319.

85 Örnek için bkz. Abdullah Şevket, *Ahlâk-ı Dini*, s. 186-191 ve 194-202.

86 İslam ahlak literatüründe farklı alanların bakış açılarıyla ahlakın ele alınışı kelâmî, felsefî, tasavvufî, geleneksel ahlak gibi yaklaşımların ortaya çıkmasını sağlamıştır. İslam ahlak düşüncesinin gelişim doğrultuları olarak değerlendirilebileceğimiz bu yaklaşımlar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Recep Kaymakcan ve Hasan Meydan, *Ahlak Değerler ve Eğitimi*, 2. Baskı, İstanbul: Dem Yayınları, 2016, s. 112-120.

87 Abdullah Şevket, *Necâtu'l Müekellifin*, s. 68.

88 Bkz. Abdullah Şevket, *Ahlâk-ı Dini*, s. s. 84.

89 Bkz. Gazali, *İhyâu Ulûm'id Din*, Mehmed A. Müftüoğlu (çev.), A. Fikri Yavuz (Tashih), Cilt:3, İstanbul: Tuğra Neşriyat, 2000 s. 120-123 ve 125-126.

90 Abdullah Şevket, *age*, s. 18-30.

düşüncesinde taklidi ve tahkiki olarak ikiye ayrılan⁹¹ iman derecelerine bir ara boyut ekleyerek tahkiki imanı istidlali iman olarak tanımlamakta; tahkiki imanı ise kalbin iman ile aydınlanması, şek ve şüphenin izale olması gibi tasavvufi bir anlayışla tanımlamaktadır. Daha çok akli/nazari bir çaba ile ulaşılan seviye olan istidlali imanın üstünde tasavvufi/işraki nitelikte bir tahkiki iman belirlemektedir.

Abdullah Şevket'in imana ilişkin bakış açısı Gazali'nin olgun imanının oluşumuna ilişkin görüşlerine oldukça benzerdir. Gazali imanının manevi derinliğine ulaşmış bir olgu haline dönüşüncüye kadarki serüvenini üç safhalı bir süreç olarak belirler: tasdik, fikir ve marifet. Tasdik safhası dini hayatın başlangıcındaki kabul, itaat ve bağlanmayı içine alır. Bu aşamada derin bir düşünme ve araştırma olmaksızın taklidi bir iman söz konusudur. Devamında iman edilen unsurların derinlemesine araştırılması ve öğrenilmesi gelir. Buna fikir aşaması denir ki bu süreç daha çok bilişseldir. Marifet aşaması ise fikir aşamasında öğrenilenleri özümseme ve yaşamayla birlikte duyulan manevi bir aydınlanmadır⁹². Bir başka tasnifinde ise gazali imanı bu tasnifle paralel biçimde (i) avamın imanı: katkısız taklit, (ii) kelmacıların imanı: deliller ile desteklenmiş/istidlali iman ve (iii) ariflerin imanı: yakîn nuruyla müşahede edilen iman şeklinde sınıflandırır⁹³.

Abdullah Şevket'e göre güzel ahlakı yerine getirmek terbiyeli olmak demektir. Güzel ahlakı öğretmeye çalışmak ise terbiye etmek demektir. Güzel ahlak her ne kadar insana içsel bir hediye olsa da insan bu hediyeyi ortaya çıkartmak ve geliştirmek için çalışmakla mükelleftir. İnsanlığa gönderilen ilahi emir ve yasaklar da bu çalışmanın esaslarını belirlemektedir. Müellifin terbiye sürecinde temel vurgusu muallim, talebe ve öğretim sürecinin dini esaslarla belirlenen edeplerinedir. Belki de bu nedenle müellif çocuk terbiyesinde pedagojik usullerin nasıl olması gerektiğine çok fazla girmemektedir. Yine de çocuğun terbiyesinin nasıl olması gerektiğine ilişkin öz açıklamalarından tedrici, çocuğa göre, anlamaya dayalı/içsel ahlakı geliştirici yöntemler takip etmek ve hikâyeye gibi eğlendirici teknikler kullanarak terbiyeye önem verdiği anlaşılmaktadır.

Ahlakı terbiyenin yol ve yöntemleri konusunda da müellif tasavvuf terbiye geleneğinden yoğun şekilde istifade etmektedir. Terbiyede Cenab-ı hakkın yüceliğini tefekkür, uzlet, dünyadan kalbi alakayı kesmek, sükûtu çokça yapmak, azalarımıza sükût ettirmek, tam teslimiyet, zikre devam etmek, tüm mahlûkattan müstağni olmak ve Cenab-ı Hak'tan hayâ gibi yol ve yöntemler önermektedir⁹⁴.

91 Bkz. Nüreddin es-Sâbüni, *Mâtürîdiyye Akaidi*, 8. Baskı, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2005, s.171-174 ve Saim Kılavuz, *İslam Akaidi ve Kelama Giriş*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2014, s. 51. İslam inanç esaslarına ilişkin bazı kaynaklarda ikili tasnifte tahkiki iman yerine istidlali iman kavramının kullanıldığı görülmektedir: bkz. Bekir Topaloğlu, Yusuf Şevki Yavuz ve İlyas Çelebi, *İslam'da İnanç Esasları*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1998, s. 36-37.

92 Gazali, *İhya*, c. 1, s. 284-297.

93 Gazali, *İhya*, c. 3, s. 33.

94 Abdullah Şevket, *Ahlâk-ı Dini*, s. 134-142.

Müellif terbiyeye ilişkin konuları ele alırken Burhaneddin Zernûci, İbn Cema ve İbn Sahnun gibi geleneksel İslam eğitimcilerinin fikir ve yöntemlerine büyük oranda sadık kalmaktadır. Müellifin söz konusu âlimlerden doğrudan istifade edip etmediğini bilemesek de akait, fıkıh ve diğer dini ilimlerin öğrenilmesine öncelik verme⁹⁵; eğitime ilişkin konuları eğitimcinin nitelik ve vazifeleri, öğrencinin uyması gereken edepler, eğitim ortamında uyulacak edepler perspektifinden ele alması ve kaynak olarak kitap, sünnet ve selef ulemasına dayanması onu metodolojik açıdan geleneksel İslam eğitimcilerine yaklaştırmaktadır⁹⁶.

Kaynakça

- Abdullah Şevket Bin Mahmud Hamdi, *Ahlâk-ı Dini*, İstanbul: Hürriyet Matbaası, 1328.
- Abdullah Şevket bin Mahmud Hamdi, *Necâtü'l-Mükellefin*, İstanbul: Şirket-i Mürettebiye Matbaası, 1317.
- Akgündüz, Ahmet, *Şer'îye Sicilleri (Mahiyeti, Toplu Kataloğu ve Seçme Hükümler)*, c: 1, İstanbul: Türk Dünyası Vakfı Yayınları, 1988.
- Arpa, Recep, *Tıbyan Tefsiri, DİA*, c. 41 İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 2012.
- Bayraktar, M. Faruk, *İbn Cema'dan Öğretmen ve Öğrencilere Öğütler*, İstanbul: İfav Yayınları, 2009.
- Dikici, Recep, Karamürsel Nâibi Abdullah Şevket ve Osmanlı Dönemindeki Diğer Kocaelili (İzmitli) Âlimler; (Ed.) H. Selvi, M. B. Çelik, A. Yeşildal; *Uluslararası Kara Mürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu – II* içinde (1941-1961); Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2016.
- Ergin, Osman, *Türkiye Maarif Tarihi*, İstanbul: Eser Matbaası, 1977.
- es-Sâbûni, Nüreddin, *Mâtürîdiyye Akaidi*, (Ter.) Bekir Topaloğlu, 8. Baskı, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2005.
- Gazali, *İhyâu Ulûmi'd Din*, Mehmed A. Müftüoğlu (Çev.), A. Fikri Yavuz (Tashih), Cilt:3, İstanbul: Tuğra Neşriyat, 2000.
- İbn Miskeveyh, *Ahlakı Olgunlaştırmak*, A. Şener, İ. Kayaoğlu ve C. Tunç (çev.), İstanbul: Büyüyen Ay Yayınları, 2013.
- İbn Sahnun, *Âdâbu'l Muallimin*, Mehmet Faruk Bayraktar (Çeviri ve İnceleme), İstanbul: İfav Yayınları, 2009.
- İpşirli, Mehmet, Naib, DİA, Cilt 32, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 2006.
- Kaya, Umut, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Osmanlıda Ahlak Eğitimi*, İstanbul: Dem Yayınları, 2013.

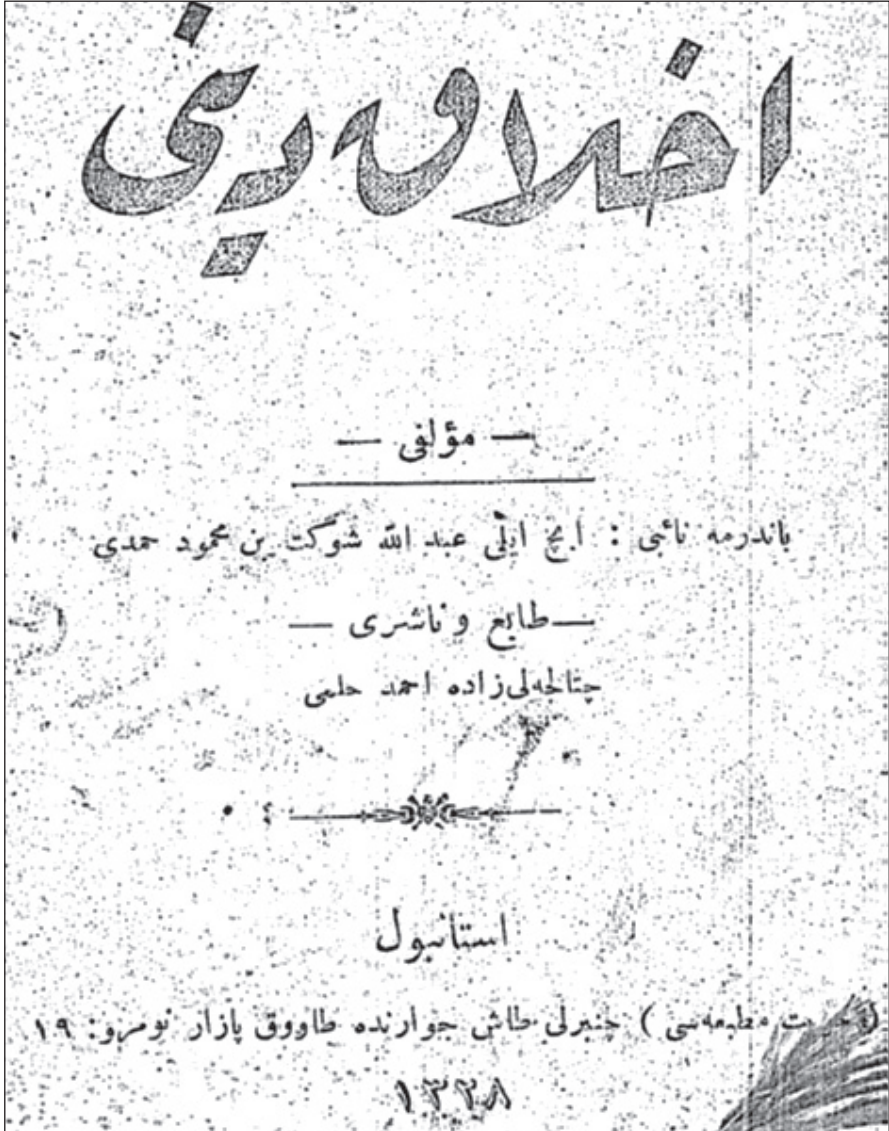
95 Öğrenilmesi farz olan ilimler ve ilimlerin öğrenilme sırası için geleneksel İslam eğitimcilerinden Burhaneddin Zernûci'nin görüşleri için bkz. Burhaneddin Zernûci, *Tâlimü'l Mûteallim*, (Trc.) Yunus Vehbi Yavuz, İstanbul: Feyiz Yayınları, 2010, s. 44, 45, 83 ve 84.

96 Geleneksel İslam eğitimcilerinin benzer yaklaşımları için bkz. İbn. Sahnun, *Âdâbu'l Muallimin*, Mehmet Faruk Bayraktar (Çeviri ve İnceleme), İstanbul: İfav Yayınları, 2009; Zernûci, *Tâlimü'l Mûteallim*, (Trc.) Yunus Vehbi Yavuz, İstanbul: Feyiz Yayınları, 2010; M. Faruk Bayraktar, *İbn Cema'dan Öğretmen ve Öğrencilere Öğütler*, İstanbul: İfav Yayınları, 2009.

- Kaymakcan, Recep ve Hasan Meydan, *Ahlak Değerler ve Eğitimi*, 2. Baskı, İstanbul: Dem Yayınları, 2016.
- Kılavuz, Saim, *İslam Akaidi ve Kelama Giriş*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2014.
- Kılıç, Recep, "Ahlaki Temellendirme Problemi", *Felsefe Dünyası*, 1993, sayı: 8, s. 67-78.
- Kılıç, Recep, "Bunalım Dönemlerinde Ahlakın Dini Temelinin Önemi", *Tartışmalı İlmî Toplantılar Dizisi: Çağımızın Ahlak Bunalımı ve Çözüm Arayışları*, Hüseyin Sarıoğlu (Ed.), İslami İlimler Araştırma Vakfı ve Ensar Neşriyat İstanbul, 2009, s. 39-57.
- Meydan, Hasan, *Dinin Öngördüğü Ahlakı Yaşamada Ahlakî Tefekkür ya da Hikmet Arayışının Önemi: Külli Kaidelerin Ayaklarını Yere Bastırmak*, Akademi Felsefe Hikmet ve Din, (Ed.) B. Ali Çetinkaya, Ankara: Bülent Ecevit Üniversitesi Yayınları, 2014, s. 307-319.
- Peker, Hüseyin, *Tasavvuf Psikolojisi*, OMÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi, sayı: 7, 1993, s. 35-52.
- Topaloğlu, Bekir, Yusuf Şevki Yavuz ve İlyas Çelebi, *İslam'da İnanç Esasları*, İstanbul: İfav Yayınları, 1998.
- Uzun, Mustafa, *Mukaddime (Türk Edebiyatı)*, DİA, c.31, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2006, s 117.
- Zernûcî, Burhaneddin, *Tâlimü'l Mûteallim*, (Trc.) Yunus Vehbi Yavuz, İstanbul: Feyiz Yayınları, 2010.

EKLER:

Ek 1: Ahlâk-ı Dîni isimli eserin kapak görüntüsü.

Ek 2: Necâtü'l Mükellefin isimli eserin kapak görüntüsü.

